

ЖИТТЯ ДЛЯ ОСВІТИ НАРОДУ

Радянська історико-педагогічна наука досягла помітних успіхів у вивченні надбань школи і педагогіки минулого. Протягом останніх 10—12 років зроблено зокрема значний крок вперед в дослідженні творчої спадщини тих прогресивних педагогів і діячів освіти, імена яких за часів культу особи Сталіна несправедливо ганялись або просто замовчувались. Одним із таких передових педагогів-просвітителів була Христина Данилівна Алчевська (1841—1920) — організатор і керівник славнозвісної жіночої недільної школи в Харкові, автор цінних праць про навчання дорослих. Понад п'ятдесятирічна громадсько-педагогічна діяльність Х. Д. Алчевської являла собою зразок самовідданого і безкорисливого служіння справі народної освіти. Педагогічні та методичні поради і вказівки Х. Д. Алчевської багато в чому не втратили свого значення й до наших днів. Тому слід вітати наукову ініціативу О. Р. Мазуркевича, який вперше почав у широкому плані досліджувати освітню діяльність Х. Д. Алчевської і написав хорошу, змістовну книжку про неї*.

Х. Д. Алчевська виявила свої творчі сили і талант насамперед у боротьбі за недільні школи для трудящих, що розгорнулася в 60-х роках минулого століття. На захист недільних шкіл як вогнищ освіти народу, як осередків активної громадської протидії обскурантистській політиці царизму гаряче виступали найвидатніші діячі російської та української культури — М. Г. Чернишевський і Т. Г. Шевченко, К. Д. Ушинський і М. І. Пирогов, Л. М. Толстой і І. С. Тургенев, М. В. Шелгунов, М. Г. Помяловський, А. П. Свидницький, І. Г. Призов, Л. І. Глібов та ін. Для Х. Д. Алчевської освіта жінок-трудівниць у недільних школах стала найвищим життєвим покликанням. Створена нею в 1862 р. харківська недільна школа протягом тривалого періоду відіграла роль методичного центру освіти дорослих не тільки на Україні, а й в усій Росії.

Книжка О. Р. Мазуркевича — це яскрава, насичена великим фактичним матеріалом розповідь про трудовий шлях Х. Д. Алчевської, про її настрої і переживання, прагнення і дії, викликані зростаючим у країні антикріпосницьким рухом. Особливий інтерес становлять два наведені автором документи: лист вісімнадцятирічної дівчини (підписаний «Украинка») до О. І. Герцена, в якому висловлювалось захоплення ідеями, проповідуваними видатним революціонером-демократом, та відозва «К русским женщинам» про необхідність підтримки польського повстання 1863 року, що була опублікована (за тим же підписом) в Герценовому «Колоколе». На нашу думку, О. Р. Мазуркевич досить перекон-

ливо доводить, що автором цих документів треба вважати саме Х. Д. Алчевську (хоч бажано було б знайти в процесі дальшого дослідження не тільки посередні, а й прямі докази). Дуже цікавими є подані в книжці уривки з неопублікованих щоденників Х. Д. Алчевської за 1860—1862 рр., матеріали її листування з А. П. Чеховим та М. І. Павликом, спогади про зустріч її з Іваном Франком, а також різні документи, що свідчать про те, як високо цінили практичну вчительську та літературно-педагогічну працю Христини Данилівни Л. М. Толстой, Г. І. Успенський, Єліза Ожешко, Софія Ковалевська, М. О. Рубакін, М. В. Лисенко, Я. С. Степовий, М. Ф. Бунаков, М. О. Корф, В. П. Вахтеров.

У книжці описані численні факти, що підтверджують основне положення автора: просвітительська діяльність Х. Д. Алчевської мала демократичну спрямованість і служила об'єктивно цілям визвольної боротьби трудящих. Х. Д. Алчевська пристрасно відстоювала ідею дружби і єднання російського та українського народів, виховувала своїх учнів у дусі волелюбних ідеалів, використовуючи для цього твори таких, зокрема, письменників, як Т. Шевченко, М. Некрасов, О. Островський, Марко Вовчок, Панас Мирний, П. Грабовський, І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Короленко, О. Серафимович, М. Горький. На противагу деяким ліберальним «просвітителям», вона доводила, що прості трудівники здатні сприймати і глибоко розуміти все велике, прекрасне і благородне в скарбах вітчизняної та світової літератури.

Автор докладно аналізує зміст створеного Х. Д. Алчевською (разом з учительками Харківської жіночої недільної школи) тритомного критичного покажчика книг для народного та дитячого читання «Что читать народу?» і звертає увагу на той факт, що Алчевська добирала і анувала передусім твори з яскраво вираженим соціальним звучанням. Це стосується й складеної під безпосереднім керівництвом Х. Алчевської тритомної хрестоматії для недільних шкіл «Книга взрослых», в підготовці якої брали участь, крім учителів харківських недільних шкіл, видатні вчені — М. Бекетов, Д. Багалій, В. Данилевський та ін.

Сильне враження справляють ті сторінки книжки О. Мазуркевича, де викриваються і засуджуються безпідставні спроби Б. Грінченка звинуватити Х. Алчевську в «русифікації» шкільної освіти на Україні. Факти — уперта річ, а вони свідчать, що Алчевська з широю і глибокою повагою ставилася до української культури, захищала українську мову від нападок великодержавних шовіністів, словом і ділом протестувала проти національної нерівноправності. Автор цілком правильно підкреслює, що український народ в боротьбі за своє соціальне і національне визволення завжди користувався братньою підтримкою ро-

* О. Р. Мазуркевич, Видатні українські педагоги-просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники. Вид. Т-ва «Знання» Української РСР, К., 1963, 80 стор.

сійського народу, його кращих синів і дочок, а «від існуючих на Україні шкіл російською мовою, в тому числі недільних, брав усе краще, прогресивне для розвитку своєї національної культури і рідної мови» (55 стор.).

Найважливішими для читача-вчителя є ті розділи рецензованої праці, в яких розглядається власне педагогічна спадщина Х. Д. Алчевської, її досвід організації навчального процесу в школі дорослих, способів поєднання колективного та індивідуального навчання, проведення літературних бесід з учнями. Однак треба визнати, що педагогічні ідеї Алчевської висвітлені в книжці занадто стисло і схематично. Автор твердить, що в Алчевської була своя «педагогічна система», проте, на жаль, не розкриває з потрібною повнотою ні теоретичних засад, ні конкретного змісту цієї системи.

Книжка не позбавлена і деяких інших недоліків. Назва її вимагає аналізу і оцінки педагогічної діяльності не тільки самої Х. Д. Алчевської, а й її сподвижників. Але про останніх, — якщо не рахувати вдало змалюваного літературного портрета поетеси Христі Алчевської, дочки Христини Данилівни, — сказано дуже мало.

Більш чітко треба було б схарактеризувати еволюцію світогляду Х. Д. Алчевської, вказати на певні протиріччя в її поглядах і переконаннях, зокрема щодо релігії та релігійного виховання.

З книги не ясно, як ставилась Х. Д. Алчевська до масового робітничого руху, що розгортався в кінці XIX — на початку XX ст., до корінних питань тогочасної політичної боротьби та зв'язаних з ними гострих проблем народної освіти і педагогіки (мета і завдання школи, шляхи до

утвердження справді демократичної організації народної освіти, питання про загальне навчання, світську школу, загальну і спеціальну освіту, навчання і працю та ін.).

Читачеві хотілось би знати, чим відрізнялась харківська недільна школа Алчевської від тих недільних шкіл (у Харкові, Києві, Москві, Петербурзі та інших містах), що створювались революційними демократами, а пізніше й соціал-демократами.

Дуже шкода, що автор обминув не тільки критичні зауваження видатного революційного демократа М. В. Шелгунова та відомого педагога-методиста другої половини XIX ст. В. І. Водовозова про літературно-педагогічну діяльність Х. Д. Алчевської, а й надзвичайно важливі висловлювання Н. К. Крупської (ще в 1901 р. а також у 1926 і 1929 рр.) про погляди Алчевської на суспільну роль книги, про методи вивчення Алчевською читачських інтересів та ін.

Та незважаючи на ці недоліки, зумовлені, очевидно, й тим, що обрана автором тема зовсім не розроблялась, книжка «Видатні українські педагогі — народні просвітителі» є добрим початком дослідження і популяризації творчої спадщини Х. Д. Алчевської та ряду інших прогресивних педагогів минулого, кращі ідеї яких увійшли в золотий фонд вітчизняної педагогічної науки. Вважаємо, що в інтересах дальшого, поглибленого вивчення цієї спадщини доцільно було б створити і видати спеціальну монографію, а також збірник творів Х. Д. Алчевської з питань теорії і методики освіти дорослих.

О. Г. ДЗЕВЕРІН

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

(Бібліографія видань за 1960—1963 рр.)

Ленін В. І. Про культуру і мистецтво. К., Держполітвидав УРСР, 1957, 558 с.

Айхенвальд Ю. Учите видеть прекрасное. (Об эстетическом воспитании подростков и юношества). «Знание», М., 1962, 48 с.

У брошурі йдеться про виховання засобами мистецтва, показано роль музики, театру, кіно, живопису у всебічному гармонійному розвитку особистості.

Артеменко М. М. Естетичне виховання учнів. К., 1963, 31 с.

Брошура розкриває зміст і засоби естетичного виховання учнів на уроках літератури, малювання, предметів природничого циклу в позакласній та позашкільній роботі

Подано список літератури з питань естетики і естетичного виховання молоді.

Артеменко М. М. Естетичне виховання учнів V—VIII класів у процесі ознайомлення з природою. К., «Радшкола», 1962, 71 с.

В книзі розповідається, як впливає природа на формування естетичних смаків людини, подано деякі методичні вказівки щодо здійснення естетичного виховання учнів 5—8 класів у процесі ознайомлення з природою під час навчальної роботи, а також туристських походів, екскурсій, сільськогосподарської праці.

Астахов И. Б. Что такое эстетика? Эстетика как наука. М., Изд. Московского университета. 1962, 113 с.

В монографії викладено історію розвитку естетики від часів античного світу до наших днів, дано характеристику естетики, її зв'язок з життям, з сучасністю.

Бортник С. И. Эстетическое воспитание в школах Молдавии. Кишинев, 1962, 189 с.

Автор аналізує праці радянських мистецтвознавців, педагогів, діячів культури і мистецтва з питань естетичного виховання учнів на сучасному етапі, узагальнює передовий досвід, нагромаджений у школах Молдавії.